

В. Д. А. Бантон,
здобувач, Національний університет ДПС України

ПРИРОДА ТА ОСОБЛИВОСТІ ЕКОНОМІЧНОЇ НЕСТАБІЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ

Стаття присвячена виявленню природи та особливостей економічної нестабільності в Україні. Визначено основні фактори, які дестабілюють економічну ситуацію. Обґрунтовано основні напрями стабілізації економічної ситуації в Україні.

Article deals to the exposure of nature and features of economic instability in Ukraine. Basic factors which destabilize an economic situation are certainly. Basic directions of stabilizing of economic situation in Ukraine are grounded.

ВСТУП

Економічною наукою доведено, що розвиток економіки відбувається циклічно, тобто виникнення кризових явищ є неминучим. Однак неминучість криз не означає, що засобами державного регулювання їх глибину не можна зменшити, а тривалість скоротити. Складність провадження антициклічної політики пов'язана з тим, що економічні цикли хоча і мають однакові фази, однак вони відрізняються за тривалістю та природою їх виникнення. Тому для вироблення ефективних антициклічних заходів необхідно ретельно дослідити особливості циклічного розвитку економіки загалом та в Україні зокрема.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Питання циклічності економічного розвитку цікавлять економістів з кінця XIX століття, проте, незважаючи на значний доробок економічної теорії у сфері циклічності економічного розвитку, ця проблема не втрачає своєї актуальності. Її гострота зумовлена глобальним характером останніх економічних криз та нетиповою природою їх виникнення. Причини розгортання останніх економічних

криз в Україні та світі намагалися з'ясувати С. Алексашенко, Є. Бобров, Т. Вахненко, С. Глазьев, Н. Гнатюк, Н. Липко, І. Майбуров та ін. Не применшуючи внесок названих фахівців у дослідженні даного питання, вважаємо, що природа економічної нестабільності в Україні потребує подальших досліджень. Тому метою статті є визначення особливостей економічної нестабільності в Україні та шляхів її подолання.

ВИКЛАДЕННЯ ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Згідно з класикою економічної теорії економічний цикл поділяється на чотири фази: криза, депресія, пожвавлення та піднесення (пік) [1; 7; 11; 17]. Так виглядає класичний економічний цикл, тривалість якого дослідниками оцінюється по-різному, відповідно до тривалості існує поділ циклів на малі, середні й великі. Однак на сьогоднішній день циклічність економічного розвитку є нетиповою, досить часто малі й середні економічні цикли накладаються на великі, що досить часто сприяє поглибленню економічних криз.

Економічну кризу необхідно розглядати з двох позицій. По-пер-

ше, це руйнування звичного економічного порядку, яке неминуче призводить до загострення таких негативних явищ, як безробіття, інфляція, стагнація тощо. По-друге, це проміжок часу, протягом якого відбувається перелом економічного устрою суспільства та виникають нові можливості для подальшого успішного розвитку. На наш погляд, саме ці особливості відрізняють кризу від простого спаду в економіці.

Класичним прикладом кризи можна вважати Велику депресію 1929—1933 рр., саме з нею досить часто порівнюють всі економічні негаразди, які відбуваються в економіках різних країн. Однак, незважаючи на зовнішню схожість економічних циклів, усталений порядок зміни фаз ділового циклу, причини і поштовхи до розгортання нових кризових явищ в економіці в різні часи відрізняються. Так, кризи першого етапу розвитку капіталізму (так звані класичні кризи) називали кризами перевиробництва, оскільки основною їх причиною було перевиробництво товару. Феномен перевиробництва зумовлений менталітетом товаровиробника — у погоні за отриманням максимального прибутку він може нарощувати обсяги виробництва, не враховуючи потреби споживчого ринку. Це зумовлює скорочення споживання, а, можливо, і його припинення, що призводить до затримки товарів спочатку у роздрібній мережі, потім в оптовій, а потім і у самих товаровиробників. По суті, товаровиробники останніми дізнаються про факт перевиробництва товарів, що пояснює відповідну тривалість економічного спаду та подальшої депресії, виробництво відновлюється тоді, коли на ринку знову встановлюється рівновага між попитом і пропозицією.

Однак, природу економічної нестабільності кінця XX — початку XXI століття не можна пояснити лише перевиробництвом товарів. Безумовно, феномен перевиробництва буде існувати завжди, однак в умовах відкритості економік та розвитку глобалізаційних процесів проблема перевиробництва вирішується простіше. Таким чином, виникає потреба у пошуку нових причин економічної нестабільності і відповідно нових способів їх усунення.

Розвиток економіки у XX столітті можна охарактеризувати як інноваційний, оскільки саме на цей проміжок часу припадає значна кількість відкриттів та винаходів. Такий стан речей вносить певні зміни у характер економічного циклу, а у другій половині XX ст. — на початку XXI ст. розгортання кризових явищ вчені все частіше почали пов'язува-

ти зі зміною технологічних укладів [2; 8; 13].

Також кризові явища кінця ХХ — початку ХХІ ст. пов'язують із глобалізацією міжнародних фінансових ринків, поширенням спекулятивного капіталу тощо. Так, американський професор економіки та співробітник МВФ Нурель Рубіні ще у 2005 році вказував на спекулятивні тенденції на американському ринку нерухомості та прогнозував поточні негативні тенденції [16]. Однак про такі масштаби серед провідних експертів та аналітиків не йшлося, у зв'язку з тим, що такого характеру економічних катаклізмів світ ще не переживав. Тому що в основі даної кризи лежать принципово інші передумови, ніж у її попередниці, а її наслідки зумовляють зміну усталених принципів функціонування світової фінансової системи [9].

У певному сенсі однією з причин розгортання світової економічної кризи 2007—2009 рр. можна вважати і невідповідність базових макроекономічних теорій сучасним проблемам. Так, у другій половині ХХ ст. домінуючі позиції закріпилися за двома головними макроекономічними теоріями — кейнсіанством і монетаризмом. В теорії монетаризму Мілтон Фрідман та його послідовники стверджують, що оскільки причиною економічного падіння є відсутність попиту, то його необхідно стимулювати додатковими грошима, які споживачі зможуть витратити [1; 12; 14; 17]. Поширення цієї теорії певним чином сприяло неконтрольованій емісії грошей провідними країнами світу, а Ямайська валютна система плаваючих курсів закріпила умови для неконтрольованого випуску грошей на глобальному рівні. Окрім того, нерациональне стимулювання попиту у довгостроковій перспективі спричинило розвиток інфляційних процесів.

Подальше домінування теорії монетаризму у визначенні макроекономічної політики провідних країн світу сприяло надмірному зростанню грошової маси, а пошук шляхів збільшення прибутку призвів до винайдення нових способів нарощування фіктивного капіталу, що, у свою чергу, сприяло вирощуванню так званих "бульбашок", спочатку на ринку цінних паперів, а потім і на ринку кредитів.

Хронологічно першою утворилася "бульбашка" на ринку акцій. Згідно постулатів класичної економічної теорії та теорії корпоративних фінансів ціна акції має визначатися лише їх дохідністю (дивідендами) [14]. Однак в останній чверті ХХ століття акції перестали виконувати свою основну функцію, основним доходом за акціями став не дивіденд, а капітальний дохід (пе-

ревищення ціни продажу акції над ціною купівлі). Нарощування капітального доходу з кожною новою транзакцією сприяло збільшенню грошової маси та зростанню невідповідності між ціною акцій та реальною вартістю капіталу їх емітента.

Другою причиною виникнення "бульбашок" на ринку цінних паперів є поширення похідних фінансових інструментів — деривативів. Економічна сутність деривативу полягає у наданні права на отримання або продаж певного активу без необхідності фактичного володіння ним. Сама природа таких фінансових інструментів сприяє збільшенню безтоварної грошової маси, що у будь-якому випадку спровокує розвиток кризових явищ в економіці країни.

Причиною виникнення другого типу "бульбашок" — кредитних — досить часто вважають поширення іпотечних кредитів без контролю за кредитоспроможністю позичальника. Однак поширення "поганої іпотеки" можна вважати скоріше наслідком, а не причиною, оскільки на початку ХХІ ст. інвестиційні банки починають поширювати новий фінансовий інструмент — структуровані облігації. Їх сутність полягає в опосередкуванні певного кредитного портфеля (найчастіше на нерухомість — через тривалий термін погашення), що теоретично зменшує транзакційні витрати на надання кредитів, а з іншого боку — сприяє поширенню кредитних спекуляцій. Механізм спекуляції полягав у тому, що інвесторам пропонували купувати облігації, проценти та основна сума по яким погашалися за рахунок надходжень по іпотечним кредитам. За рахунок залучених коштів банками видавалися нові кредити (ситуація отримання кредиту на кредит) [9].

Створення структурованих облігацій призвело до стрімкого зростання цін на нерухомість у США, адже тепер завдяки кредитуванню даний товар став більш доступним для ширшого кола громадян. Банки, спостерігаючи за постійним попитом з боку клієнтів на такі облігації, перестали ретельно дивитись на платоспроможність позичальників, до того ж постійне зростання цін на нерухомість створювало банкам "подушку безпеки". Апогей зростання цін на американському ринку нерухомості настав навесні 2007 року, коли ціна нерухомості у США досягла свого піку, через що перестала бути доступною навіть за допомогою кредитування для більшості американців. Водночас почали накопичуватися неплатежі по облігаціях, виданим 1—2 роки тому і практика довела хибність теоретичних моделей — ненадійні позичальники, справді, затримували

значно більше платежів за іпотечними кредитами, ніж передбачала модель. Інвестори почали ретельніше дивитися на те, що стоїть за структурованими облігаціями. Нові випуски таких облігацій не знаходили попиту, а ціна на ринку нерухомості почала поступово падати. Так, індекс цін на нерухомість S&P / Case-Shiller, за підсумками 2008 року, втратив 18,23 %. Коли інвестори нарешті зрозуміли, що вони тримають ніщо інше, ніж цінні папери потенційно або повністю неплатоспроможних позичальників, почалася ревізія реальної вартості всіх інструментів, якими володіли інвестори. Інвестори почали швидко позбуватися сумнівних активів, що ще більше знизило їх ціну і призвело до розкручення негативної спіралі й подальшої корекції цін. Ринок завалився і потягнув за собою вниз решту структурованих паперів, банківський та страховий сектор, ринок акцій, а після цього і реальну економіку [9].

Незважаючи на інтеграцію вітчизняного фінансового ринку у глобальну фінансову систему, природа розвитку кризових явищ в економіці України мала дещо інший характер. Платформою розвитку нових кризових явищ є перманентний кризовий, характерний для економіки України і зумовлений системною кризою, яка охопила економіку країни після розпаду СРСР. Якщо проаналізувати динаміку реального ВВП, то можна вважати, що економіка України після кризи 90-х років так і не відновилася, тому будь-які негативні зовнішні впливи провокують чергові негаразди в економічному житті держави. Розвиток фінансово-економічної кризи 2008—2010 років в Україні відбувався у певній послідовності (табл. 1).

Для того, щоб ефективно боротися з кризою, а не з її наслідками, необхідно зрозуміти першопричину її виникнення. Чи є ця криза звичайною циклічною, чи вона має якусь іншу природу. Як видно з таблиці, розгортання і поширення кризи в Україні мало дещо відмінний характер від специфіки кризи у США та Західній Європі, що зумовлено нерозвиненістю вітчизняного ринку цінних паперів та порівняно меншими обсягами іпотечного кредитування. Окрім того, нова фінансово-економічна криза розгорталася на фоні старої системної кризи економіки України, яка зумовлена і деформацією фінансової системи України, і низькою інноваційністю реального сектору економіки.

Для того, щоб обрати ефективну стратегію антициклічного регулювання економіки, необхідно з'ясувати, яка з причин розвитку кризо-

Таблиця 1. Етапи розвитку економічної кризи в Україні у 2008–2010 рр.

Період	Характеристика
Серпень – вересень 2008 р.	Падіння попиту на експортну продукцію, згорання зовнішнього кредитування
Вересень – жовтень 2008 р.	Зростання попиту на валюту, падіння довіри до банківської системи, масовий відтік депозитів, згорання внутрішнього кредитування, непослідовна політика держави у сфері антикризового регулювання
Жовтень 2008 – січень 2009 р.	Падіння виробництва, зростання темпів інфляції, збільшення рівня безробіття
Січень 2009 – березень 2009 р.	Стадія рецесії, досягнення рівноважних показників грошово-кредитного ринку, зростання дефіциту бюджету.
Квітень 2009 – грудень 2009 р.	Поступове відновлення довіри до банківської системи, відновлення короткострокового кредитування, зниження темпів інфляції, адаптація суб'єктів господарювання до умов економічної нестабільності, розроблення власних стратегій антикризового менеджменту
Січень 2010 – серпень 2010 р.	Стабілізація інфляції, поступове поживлення реального сектору економіки, відновлення зовнішнього кредитування

Джерело: складено автором.

вих явищ в економіці України є домінуючою. На наш погляд, поточна фінансова криза в Україні має інноваційно-структурну природу, яка полягає в необхідності радикального оновлення технологічної бази та структурної перебудови реального сектору економіки. Це зумовлено своєрідним конфліктом технологічних укладів економіки України та економічно розвинених країн. Так, в економіці України домінуючим є третій технологічний уклад, а в економіці розвинених країн — п'ятий, а заміщення технологічних укладів, на думку одного авторитетного вченого, завжди супроводжується циклічними коливаннями в економіці [8]. Скорочення тривалості життя технологічних укладів зумовлює необхідність швидшої перебудови реального сектору економіки та адаптації його до сучасних умов господарювання.

Процес заміни технологічних укладів необхідно супроводжувати програмами стимулювання нового технологічного укладу, масштабними інвестиціями в розробку пріоритетних технологій тощо, що вимагає збільшення витрат бюджету. В той же час збільшення бюджетних витрат провокує зростання ризиків, пов'язаних з емісійним фінансуванням дефіциту бюджету та розгортанням інфляційних процесів у економіці країни.

ВИСНОВКИ

Таким чином, природа економічної нестабільності в Україні має свою специфіку, яка зумовлена незавершеністю глибокого циклу, який почався після розпаду СРСР та триває до теперішнього часу. Спалахи економічної нестабільності провокуються впливами глобальних циклічних коливань на фінансових ринках та циклами інноваційного розвитку.

Пом'якшити негативний вплив

економічної нестабільності, зменшити глибину економічних криз можна завдяки ефективному державному регулюванню, у першу чергу, за допомогою виваженої фіскальної політики.

Література:

- Агапова Т.А. Макроэкономика: учебник / Т.А. Агапова, С.Ф. Серегина; под ред. А.В. Сидоровича. — [4-е изд.]. — М.: Издательство "Дело и Сервис", 2001. — 448 с.
- Александренко С. Кризис — 2008: пора ставить диагноз / С. Александренко // Вопросы экономики. — 2008. — № 11. — С. 25—37.
- Аткинсон Э.Б. Лекции по экономической теории государственного сектора: Учебник / Э.Б. Аткинсон, Дж. Э. Стиглиц; пер. с англ., под ред. Л.Л. Любимова. — М.: Аспект Пресс, 1995. — 832 с.
- Атомась Н. Монетарна і фіскальна політика в системі державного регулювання економіки / Н. Атомась // Світ фінансів. — 2007. — № 4. — С. 58—68.
- Бобров Є.А. Аналіз причин виникнення світової фінансової кризи та її вплив на економіку України // Фінанси України. — 2008. — № 10. — С. 3—21.
- Вахненко Т.П. Фінансова криза в Україні: фактори, механізми дії, заходи подолання // Фінанси України. — 2008. — № 10. — С. 33—43.
- Гальчинський А.С. Економічна теорія / А.С. Гальчинський, П.С. Єщенко — К.: Вища шк., 2007. — 503 с.
- Глазьев С. Мировой экономический кризис как процесс смены технологических укладов / С. Глазьев // Вопросы экономики. — 2009. — № 3. — С. 26—38.
- Гнатюк Н., Липко Н. Передумови, наслідки та перспективи подолання світової економічної кризи / Н. Гнатюк, Н. Липко // Вісник Львівського університету. (Серія економ.). — 2009. — Вип. 41. — С. 137—144.

10. Грицюк Т.В. Налогово-бюджетная политика как инструмент макроэкономического регулирования // Финансы и кредит (рус.). — 2004. — № 13. — С. 42—54.

11. Економічна теорія [Воробйов Є., Гриценко А., Лісовецький В., Соколов В.]: посібник для вищої школи / Є. Воробйов (ред.). — К.: Х.: ТОВ "Корвін", 2003. — 703 с.

12. Климко Г.Н. Основи економічної теорії: політекономічний аспект: Підручник / Климко Г. — 4-те вид. перероб. і доп. — К.: Знання-Прес, 2002. — 615 с.

13. Майбуров І.А. Причини глобальної фінансово-економічної нестабільності / І.А. Майбуров // Збірник наукових праць за матеріалами міжнародної науково-практичної конференції "Фінансова система України: проблеми та перспективи розвитку". — Київ: ЕКОМЕН, 2009. — С. 108—109.

14. Buchanan J. M. Fiscal Theory and Political Economy. — Chapel Hill: The University of North Carolina Press, 1960. — 197 p.

15. Issing O. The Role of Fiscal and Monetary Policies in the Stabilisation of the Economic Cycle // Speech in Mexico City. — 2005, November 14: www.ecb.int.

16. Katie Benner, Christopher Tkaczyk. Eight who saw the crisis coming // Fortune. — August 2008. — Доступно з: <http://money.cnn.com/galleries/2008/fortune/0808.html>

17. Vickrey W. Public Economics. — Cambridge University Press, 1999. — 558 p.

Стаття надійшла до редакції 31.08.2010 р.

НАУКОВО-ПРАКТИЧНИЙ ЖУРНАЛ

АГРОСВІТ

www.agrosvit.info

ЖУРНАЛ ВИХОДИТЬ 24 РАЗИ НА РІК

Через редакцію передплата проводиться з будь-якого місяця!

Передплатний індекс: 21847

Свідоцтво КВ № 12177-1061 ПР від 11.01.2007 року

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук з

ЕКОНОМІКИ

ЗАСНОВНИКИ:

- Рада по вивченню продуктивних сил України
- Національної академії наук України.
- ТОВ "ДКС Центр"

вул. Дорогожильська, 18, к. 29
(044) 458 10 73, 537 14 33, 223 26 28
e-mail: dks@kiev.reic.com
economy_zuub@ukr.net